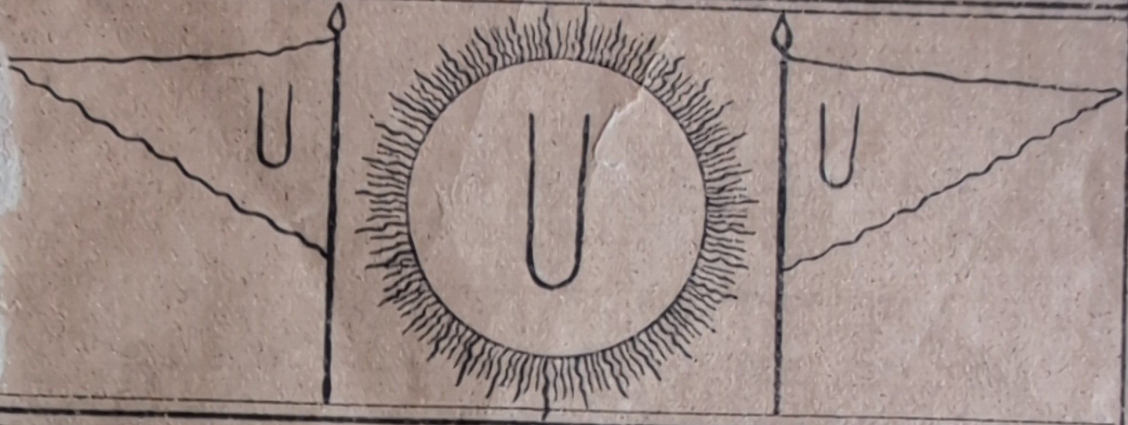


# ऊर्ध्वपुण्ड्रमार्तण्डः



॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॐ  
नमः श्रीमदाचार्य चरणाञ्जलोरुचे । ऊर्ध्व-  
पुण्ड्रं वैष्णवानां दण्डाकारं विराजते ॥१॥ नू-  
न्विदमविचारचारु ॥ यतो वैष्णवानामूर्ध्व-  
पुण्ड्रपारणं विहितं यत्तद्रोपीचन्दनेनेति वा-  
सुदेवपनिषदि बहुषु पुराणेषु श्रवणात्  
गन्धदिना धारणस्य । नच गन्धादिभिधार्य  
मिति नच भागवतः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रममृत्ति-  
कमिति च रामानुजाचार्य मतीयप्रमाण सं-  
ग्रहधृतपुराण वचनान्निषेधस्य जागरूक-  
त्वेन श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकं  
तथा श्रीकरं पीतमित्याहुर्वैष्णवं श्वेतमुच्च-  
ते इति ब्रह्माण्डवाक्येन चान्येषां वर्णा-  
नां सकामत्वेन वैष्णवस्य श्वेतवर्णगोपी-  
चन्दनादेर्मृदोधारणमुचितमिति चेदत्र वदा

मः । किं गोपीचन्दनादीनां धारणस्य नित्य-  
 त्वमुत काम्यत्वं किंच गोपीचन्दनादीनां मा-  
 हात्म्यं भगवदीयत्वेनोत स्वतः किंच गन्धादि  
 धारणानिषेधो भगवदुपभुक्तेतरगन्धपरः उत  
 सामान्यपरः । तत्र नाद्यः धर्मप्रवृत्तौ स्मृति-  
 सारसमुच्चये अभ्यंगे सूतके चैव विवाहे  
 पुत्रजन्मनि मांगल्येषु च सर्वेषु न धार्ये गो-  
 पीचन्दनमिति निषेधात् गोमतीतीरसंभूतां-  
 गोपीदेहसमुद्भवां मृदं मूर्द्धा वहेद् यस्तु स-  
 र्वपापैः प्रमुच्यत इति मदनपारिजाते सत्य  
 तपोवाक्येन सर्वपापनिवृत्तिकामनाया उक्ते-  
 श्च । द्वितीये त्रिष्टापत्तिर्नाकाम्यापेक्षया नि-  
 त्यस्य बलीयस्त्वात् । तृतीये गोपीचन्दनादी-  
 नां भगवत्प्रसादरूपत्वेन धारणे तु भगवत्प्र-  
 सादीयद्रव्य एव विधेस्तात्पर्येण न तदेषु-  
 सिद्धिः अत एव वासुदेवोपनिषदि गोपी-  
 चन्दनस्य भगवदुपभुक्तगन्धत्वेनोक्तिः तथा-  
 हि उँनमस्कृत्य भगवान्नारदः सर्वेश्वरं वा-  
 सुदेवं पप्रच्छ भगवन् ऊर्ध्वपुण्ड्रविधिं द्रव्य  
 मन्त्रस्थानादिसहितं मे ब्रूहीति तं होवाच  
 भगवान्वासुदेवो वैकुण्ठस्थानोद्भवं मम प्री-  
 तिकरं मद्भक्तैर्ब्रह्मादिभिर्धारितं विष्णुचन्द-  
 नं वैकुण्ठादात्तद्व्य द्वारकायां मया प्रति-



भावे तुलसीमूलमृत्तिकां मुमुक्षुर्धारयेन्नित्य-  
 मपरोक्षात्मसिद्धये गोपीचन्दनलिप्तांगो देहस्था-  
 नं च तस्य यः अस्थीनि चक्ररूपाणि भवं-  
 त्येव दिने दिने अथ रात्रावग्निहोत्रभस्मना  
 अग्नेर्भस्मासि इदं विष्णुस्त्रीणि पदेति मन्त्रै-  
 विष्णुगायत्र्या प्रणवेनोद्धूलनपरो नरो वर्तते  
 तद्विष्णोः परमं पदं कुर्यादेवं विधिना गोपी-  
 चन्दनं यो धारयेत् यस्त्वेतदधीत इत्यारभ्यो-  
 पनिषत्पाठमहिमानमुद्धाटये तद्विष्णोः परमं प-  
 दमिति मन्त्रान्ते समाप्तिमजनीयमुपनिषत्  
 अत्र भगवता ब्रह्मादिभिः समर्पितभगवदु-  
 पभुक्तस्य गन्धस्य गोपीचन्दनत्वेन भगवदु-  
 पभुक्तगन्धधारणे तात्पर्यात्। अथ ग्रहिल-  
 वादमङ्गीकृत्य गोपीचन्दने एव तात्पर्यमु-  
 क्त्वाद्भूषे तर्हि अथ रात्रावग्निहोत्रभस्मने-  
 त्यादिना भस्मोद्धूलनस्याप्यापत्तेः। तथाच  
 ब्राह्मणः कुलजो विद्वान् भस्मधारी भवेद्यदि  
 वर्जयेत्तादृशं देवि मद्योच्छिष्टं यथा घटमिति  
 पाद्मवचनविरोधापत्तेः। एवं च अत्रत्यभस्मो-  
 द्धूलनस्य क्षत्रियादिपरत्वेन शैवागमदीक्षित-  
 परत्वेन स्नात्वा पुंङ्गं मृदा कुर्याद्धूत्वा चैव तु  
 भस्मनेति स्मृत्या केवलस्मार्तपरत्वेन चाग्नि-  
 रित्यादिना भस्म गृहीत्वा विमृज्यांगानि संस्पृ-

शोदिति प्रकारक व्रतमेतत्पाशुपतं पशुपा-  
 शविमोक्षायेत्यथर्वशिरसि निरूपितत्वान्तात्पर्य  
 मुन्नीयते तदैव भवतो भद्रं भवेन्नतु वाच्य  
 तयेति जानीहि। भस्मधारणनिषेधविचारस्तु  
 श्रीमत्पुरुषोत्तमैरुर्ध्वपुण्ड्रधारणावादे निरूपित-  
 त्वान्नेह तन्यते। अग्निहोत्राद्यंगतया धारणां  
 तु विन्दुमात्रमेव न तु त्रिपुण्ड्रं भस्मना सदेति  
 ब्रह्मांडवाक्येन विप्राणां नैव धार्यं स्यात्ति-  
 र्यक् पुण्ड्रादिकं तथा नारायणाज्जगन्नाथा  
 दन्त्येषामर्चनं न तु इति त्रिपुण्ड्रं शूद्रकल्याणां  
 शूद्राणां च विधीयते त्रिपुण्ड्रधारणाद्विप्रः प-  
 तितः स्थान्न संशय इति पाद्मोत्तरखंडीयोर्ध्वपु-  
 ङाध्यायवाक्यात्। एवंच गोपीचन्दनधारणम-  
 हिमाभगवदुपभुक्तगन्धतात्पर्यं वर्णयतीति सि-  
 ङ्घं अत एव श्रीभागवते त्वयोपभुक्तस्रग्ग-  
 न्धवासोलंकारचर्चिताः उच्छिष्टभोजिनो दासा  
 स्तव मायां जयेमहिइति परमभक्तस्योद्धवस्य वच-  
 नं गीयते एतेन श्रीरंगे व्यंकटाक्षौ च श्री  
 कूर्मक्षारके शुभे प्रयागे नारसिंहाक्षौ वाराहे  
 तुलसीवने गृहीत्वा मृत्तिकां भक्त्या विष्णुपा-  
 दजलैः सह धृत्वा पुण्ड्राणि चांगेषु विष्णु  
 सायुज्यमाप्नुयात् पर्वताग्रे नदीतीरे बिल्वमू-  
 लजलाशये सिंधुतीरे हरिक्षेत्रे विष्णुपादोद-

काश्रिते पुण्ड्राणां धारणार्थाय गृहीयात्तत्र मृ-  
 त्तिकां अभावे तूदकेनापि पुण्ड्रं वै तत्समाचरे-  
 त् इत्यादिपाद्मवचनैर्मृद्ग्रहणमुदितं तत्र भ-  
 गवत्संबन्धेनैव तासां मृदामुत्कर्षो न स्वत इति  
 साक्षाद्ग्रगन्धधारणो किमु वक्तव्यं अतश्चतु-  
 र्थपक्षोपि न। असमर्पितवस्तूनां तस्माद्दर्जनमा-  
 चरेदिति निषेधात् अत एव गंधादिधारणानि-  
 षेधस्य पञ्चपक्षोक्तत्वं एव विश्रान्तेः। भग-  
 वदीयपदार्थस्य निषेधे त्वयोपभुक्तेत्यादिनां सं-  
 पादितदासधर्मत्वहानेर्न षष्ठः। एतेन न च गंधा-  
 दिभिर्धार्यमिति वचनं व्याख्यातं त्वयोपभुक्ते-  
 त्यादिवचसा भगवत्प्रसादेतरगन्धधारणानिषे-  
 धतात्पर्यस्य जागरूकत्वात् एवं सति पूर्णाः  
 पुलिंघ उरुगायपदाञ्जरागश्रीकुंकुमेन दयि-  
 तास्तनमंडितेन तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषि-  
 तेन लिपंत्य आननकुचेषु जहुस्तदाधिमि-  
 ति श्रीभागवतवचसा सर्वसाधनरहितानां  
 पुलिंदीनां चरणयुगलनलिनकुंकुमसंबन्ध-  
 मात्रेण मनोभवव्याधित्यागस्य भगवत्प्राप्त्या  
 च पूर्णत्वस्य प्रतिपादनेन भगवद्भक्तानां भ-  
 गवत्प्रसादकुंकुमेनोर्ध्वपुण्ड्रधारणस्यावश्यक-  
 त्वमवशीयते बृहद्दामनपुराणे भगवच्चरणांभो-  
 जकुंकुमस्य सुलेपत्वात् सर्वधर्मविहीनानां पु-

लिंदिनां विना श्रमं श्रीकृष्णाप्राप्तिरेवाभूज्जहु  
 राधिं मनोभवां तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुंकुमेन सु-  
 गंधिना पुंड्राणि रचयेद्दीमान् ललाटादिषु वै-  
 क्रमात् ऊर्ध्वपुण्ड्रं कौकुमं तु यः कुर्याद्भक्तितो  
 नरः स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः  
 दत्तानि सर्वदानानि तस्य तुष्टो हरिः स्वयमि-  
 ति अत्र कुंकुमधारणमुदितं तस्य वर्णस्तु शो-  
 ण एव तथैव रमाननाभं नवकुंकुमारुणामिति  
 श्रीभागवतपद्ये कुंकुमस्यारुण्यवर्णलोकेः। त-  
 त्रैव श्रीमदाचार्यचरणैरवादि अरुणगुणो हि  
 रागप्रधान इति। एवं च भगवत्यनुरागसूचक  
 मारुण्यगुणयुतकुंकुमस्य धारणं तथैव श्री  
 प्रभुचरणाः नमः श्रीकृष्णापादाब्जतलकुंकुम  
 पंकयोः रुचे यदरुणं शश्वन्मामकं हृदयांबुज  
 मिल्युक्तवंतः अत एव स्वमार्गभगवदुपभुक्ता  
 रुणगुणककुंकुमरचितस्योर्ध्वपुण्ड्रस्य शिष्ठा-  
 चारो जरीजृम्भते। तथाच ऋग्वेदे चतुर्दश ऋ-  
 गात्मके ऋभुदैवत्ये सूक्ते दशमी ऋक् श्रोणा-  
 मेकदकं गामवाजति मांसमेकः पिंशति सू-  
 नया भृतः आनिमृचः शकृदेको अपाभरत्  
 किं स्वित्पुत्रेभ्यः पितरावुपावतुरिति। अस्या-  
 र्थस्तु श्रुतिरहस्यप्रकाशे निरूपितो मच्छात्रेणा  
 ऽप्युच्यते हे ऋभवः भवतां मध्ये एकः श्रोणां

आरक्तां असमर्पितवस्तूनां तस्माद्द्वर्जनमाचरे  
 दिति वाक्यात् भगवदुपभुक्त्वारुणकुंकुमं ऊ-  
 र्द्धपुण्ड्रमृजुं शोणं दंडाकारं सुशोभनं कौकुमं  
 यस्य भाले तु सर्वे भागवतोत्तम इति पाद्रे उ-  
 त्सवे वासुदेवस्य भुक्तशेषं तु कुंकुमं अरुणं ते-  
 न कुर्याद्द्वे दंडाकारोर्द्धपुण्ड्रकमिति बृहन्मनुस्मृ-  
 तौ हारिद्रेणारुणेनैव कृष्णभुक्तेन पुण्ड्रकं कृ-  
 त्वा कर्म सुकुर्वीत तच्चानंत्याय कल्पत इति  
 भाविष्यपुराणे ऊर्द्धपुण्ड्रद्विजः कृत्वा रक्तं कुंकु-  
 मसंभवं हरिनामाक्षरयुतं सेवां कुर्याद्धरेर्द्वि-  
 जा इति बृहद्दामने पूर्वा दाल्ढताग्रे वक्ष्यमाण  
 वचस्सुचवर्णितां कुंकुमादिरूपां मुख्यकर्मभू-  
 तां प्रति उदकं जलं गोणं कर्म अवाजति अ-  
 वगमयति अंतर्भावितण्यर्थोयं एवं च श्रो-  
 णामारक्तवर्णां कुंकुमादिरूपां उदकेन मि-  
 श्रयतीत्यर्थः सूनया हिंसया आभृतं आहतं  
 मांसं गोरोचनाख्यं पिशति पिनष्टि उदकेनेति  
 शेषः गोरोचनं अन्यत्सुगन्धिद्रव्यस्याप्युपल-  
 क्षकं आनिम्नुचः नितरामस्तं मच्छनो दग्धे ध-  
 नस्याग्निसंबंधेन शकृत् शुष्कगोमयोत्थं भस्मे-  
 ति यावत् व्रतमेतत्पाशुपतमिति जावालश्रु-  
 तिः पाशुपततत्रादिशिवप्रतिपादकपुराणवा-  
 क्यादिभिश्च भस्मधारणं शैवपरं अग्निहोत्राद्यं

गं वा एवं च शैवः अग्निहोत्रकर्ता वा अपाप्त-  
 रत् आहृतवान् अत्राप्युदकेनेति शेषः व्यवहि-  
 ताश्चेति छंदसि व्यवहितेनाप्युपसर्गेण क्रिया  
 संबन्धः लृगृहोर्भश्छंदसोति हस्य भः एतानि  
 मन्त्रपदानि असंपूर्णार्थत्वात् स्वात्मलाभाय  
 ब्राह्मणमपेक्षन्ते इषेत्वोर्जेत्यादि मन्त्रवत् तत्र  
 यथा इषेत्वेति शारवामाच्छिनत्ति ऊर्जेत्वत्यनु-  
 माष्टीति ब्राह्मणानुसारात् हे शारवे त्वा त्वां इ-  
 षे आच्छिन्दन् प्राप्तिवपशुभ्यः अनुमानीति  
 व्याख्यातं एवमिहापि वासुदेवोपनिषद्ब्राह्मण  
 तन्त्रपुराणोपबृंहणानुसाराद् ऊर्द्धपुण्ड्रार्थे आरक्तं  
 मृदं चन्दनादिरूपां जलेनामिश्रयेदिति व्याख्ये-  
 य अत्र शिष्टाचारं प्रमाणायति किंस्वित्पुत्रे-  
 भ्यः पितरावुपावतुरिति पुत्रहितार्थं यत्किं-  
 चित् व्रतं पितरौ मातापितरौ वा पितृपिताम-  
 हौ वा पितराविति पदं शिष्टानामुपलक्षकं  
 यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति वाक्यात् उपेत्य स्वी-  
 कृत्य अवतुः सम्यक्परिपालयामासतुः त-  
 देवं तस्य पुत्रस्य श्रेयस्साधनमित्यर्थः श्री-  
 मत्पुरुषोत्तमचरणैरियमेव श्रुतिरूर्द्धपुण्ड्रवादे  
 शिष्टाचाररक्षार्थमुपन्यस्तेति व्याख्याता तेनैव-  
 नीलकंठचतुर्धरेण भारतटीकायामूर्द्धपुण्ड्रपर-  
 त्वेन व्याख्याता एतेन साधूनां समयश्चापि प्र-

माणं वेदवद्देदितव्यमिति वाक्यमपि संगृही-  
 तमतः पुराणादिभिः सिद्धं शिष्टाचारेण श्रुत्या-  
 च भगवत्प्रसादारुणकुंकुमस्योर्द्धुपुंङ्गादिधा-  
 रणं विधेयमिति । न च श्यामं शांतिकरं प्रोक्तं  
 रक्तं वश्यकरं तथेति वाक्यादरुणागुणस्य ग-  
 न्धस्य सकामत्वमिति वाच्यं ऊर्द्धुपुण्ड्रमृजुं  
 शोणं दंडाकारं सुशोभनं कौकमं यस्य भाले  
 तु सर्वे भागवतोत्तमइति पाद्मात् उत्सवे वासु-  
 देवस्य भुक्तशेषं सुकुंकुमं अरुणं तेन कुर्या-  
 द्यो दंडाकारोर्द्धुपुंङ्कं तस्योपरि प्रसन्नः स्यात्सा-  
 क्षाद्देवकिनंदनः अरुणं कौकमं पुंङ्कं यस्य भा-  
 ले न दृश्यते सर्वधर्मयुतो वापि विष्णुद्रोही  
 स उच्यते इति बृहन्मनोर्विष्याच्च हरिद्रेणारु-  
 णेनैव कृष्णभुक्तेन पुण्ड्रकं कृत्वा कर्म सुकु-  
 र्वीति तच्चानंत्याय कल्पते इति भविष्याच्च  
 तस्य तुष्टो हरिः स्वयमिति बृहद्दामनाच्च अरु-  
 णगुणविशिष्टोर्द्धुपुंङ्गधारणं शिष्टानां नित्यमे-  
 व अधिकं प्रविष्टमतद्धानेरिति न्यायेन वश्या-  
 दिफलदमप्यस्त्विति वक्तव्या यथा मत्सेवया  
 प्रतीतं च सांलोक्यादिचतुष्टयं नेच्छति सेव-  
 या पूर्णाः किमन्यत्कालविफ्रुतं किमलभ्यं  
 भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने तथापि तत्प-  
 रा राजन्न हि वाञ्छन्ति किञ्चन सांलोक्यसाधि

सारूप्यसायुज्यैक्यत्वमप्युत दीयमानं न गृह्णति विना मत्सेवनं जना इति श्रीभागवतवाक्यैर्भगवत्सेवया प्राप्तानां सालोक्यादीनां त्यक्तत्वे न भगवत्सेवया अपि न सकामत्वापत्तिः भक्तानां कामनाया अभावात् एवं प्रकृतेऽपि वश्यत्वस्योक्तत्वेऽपि कामनाया अभावेन न सकामत्वं अन्यथा गोपीचंदनस्यापि तथात्वापत्तेः किं च वासुदेवोपनिषदि गृहस्थोललाटादिषु द्वादशस्थानेषु अनामिक्यांगुल्याविष्णुगायत्र्या केशवादिद्वादशनामभिर्वाधारयेदिति अनामिकांगुल्याधारणस्योदितत्वेन तस्यास्तु अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तो मध्यमायुष्करी भवेत् अनामिकान्नदानित्यं मुक्तिदा च प्रदेशिनीति ब्रह्मांडवाक्येनान्नदातृत्वकामनाया उदिततया सकामत्वापात इति मदुक्तिरेव तत्र युक्तिमतीति विचारणीयं न च न च भागवतः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रममृत्तिकमिति वाक्यात् नेदं सांप्रतमिति वच्यं अमृत्तिकमित्यत्र तपुंसकलिङ्गेन बहुव्रीहिसुमासबोधनेन नास्ति मृत्तिका यस्मिन् तदमृत्तिकमिति व्युत्पत्त्या श्रीगोपीजनतः पश्चाद्ब्रह्मभायेति नामिकां मुद्रां गोपीमृदा धत्ते पुण्ड्रमध्ये सर्वैष्णव इति भविष्यपुराणवाक्याद्धरिनामाक्षरयुतं भाले गोपीमृदांकितमिति वाक्याच्च श्रीगोपीजनवल्लभा

येत्यक्षरसंततिं दंडाकारोर्ध्वपुण्ड्रे तु कुर्याद्गो-  
 पीमृदा शुभामिति पाद्माच्च ऊर्ध्वपुण्ड्रे ललाटे  
 तु कौकुमं शोणरोचिषं मध्ये गोपीजनायेति-  
 श्रीपूर्णेन मृदांचितं येषां ते वैष्णवा ज्ञेया  
 नात्र नेया ममांतिकमिति बृहद्दामने यमस्य  
 वाक्याच्च मृत्तिकाभिः प्रशस्ताभी राधाकृष्णा  
 ह्वयांकिता मुद्रा यस्य सुभाले च तस्य तुष्टो  
 हरिः स्वयं हरिनामाक्षरशुभां मुद्रां गोपीमृ-  
 दा चरेत् पुण्ड्रमध्ये वैष्णवस्तु भगवत्प्रीतये द्वि-  
 जा इति ब्रह्मांडवाक्याच्च गोपीचंदनमृत्स्ना-  
 भिलिखिते यस्य विग्रहे शंखचक्रगदापद्मं  
 तस्य देहे वसाम्यहमिति स्कंदे मार्गशीर्षमा-  
 हास्ये वचनतश्च गोपीचंदनतो नित्यं चिह्नितो य-  
 स्य विग्रहः शंखचक्रगदापद्मे देहे तस्य सदा  
 हरिः कृष्णायुधांकितं यस्य गोपीचंदनमृत्स्ना  
 या प्रयागादिषु तीर्थेषु स गत्वा किं करिष्यती-  
 ति पाद्मवचनाभ्यां च श्रीगोपीजनपूर्वं तु व-  
 ल्लभायेति मुद्रिकां ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु धार-  
 येद्गोपिका मृदा चक्रादिकं ततो वार्यं ततस्से-  
 वां समाचरेदिति वचनेन चोर्ध्वपुण्ड्रे मृदा भग-  
 वन्नामांकितं कार्यं नतु तद्रहितमित्यभिप्रा-  
 यात् किं च विशेषतो गोपीचंदनादिना धारणा  
 स्य द्वंगुलचतुरंगुल परिणाहोर्ध्वपुण्ड्रस्य च वि-

धानं तन्मध्ये हारिद्रश्रीधारणं च तप्तमुद्राप्र-  
 करणे पठितत्वेन तत्परमिति बोध्यं एतेन फ-  
 राशरसंहितायां आदाय वैष्णवक्षेत्रात्मृत्तिकां  
 विमलां सितां मूलमंत्रेणाभिमन्त्र्य ऊर्ध्वपुण्ड्राणि  
 धारयेत् ॥ ललाटादिषु चांगेषु केशवादीन्यथा  
 क्रमं द्व्यंगुलं त्र्यंगुलं वापि सातरालं प्रकल्पयेत्  
 पार्श्वे अंगुलमात्रं तु ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य धारणमिति कृ-  
 ष्णामंत्रकल्पे मृदेव वैष्णवः कुर्यादभावे चंदने-  
 न वा न भस्मना कदाचिच्च ऊर्ध्वपुण्ड्रं समाच-  
 रेत् मार्कण्डेये ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदाकार्यं विप्रेण ब्रह्म  
 वादिना ॥ ऊर्ध्वतासीति मंत्रेण वैष्णवेन विशे-  
 षतः नारदीये मृद्भूयं प्रथमं श्रेष्ठं तत्र कारण  
 मुच्यते अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुध-  
 रे शिरसा धारिता देवि रक्षस्वेत्यादिना स्फुटं ।  
 प्रत्यक्षश्रुतिरित्याह तस्माच्छ्रेष्ठैव मृत्तिका ब्रह्मां  
 डे पर्वताग्रे नदीतीरे समक्षेत्रे विशेषतः सिंधुती-  
 रेथ बल्मीके तुलसीमूलमाश्रिते मृदं ऐताश्च  
 संग्राह्या वज्र्याश्चान्यत्र मृत्तिकाः भरद्वाजः वि-  
 ष्णोरुद्धृतया क्षेत्रपर्वतादौ प्रशस्तया मृदोर्ध्व-  
 पुण्ड्रं देवानामन्यैर्वा छिद्रमेव वा पराशरसंहि-  
 तायां यत्र दिव्यं हरिक्षेत्रं मृदमादाय तत्र वै  
 धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि त्रिसंध्यासु द्विजोत्तमः नार  
 दीये श्वेता प्रधानतो ग्राह्या ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य धारण

इति भरद्वाजः असंकलितया स्निग्धयातया  
 श्लेष्णया मृदा ऊर्ध्वपुण्ड्राणि साम्यानि मृदासु-  
 रभिर्गंधया सचंदनादिभिर्द्रव्यै कर्तव्यं न कदा-  
 चन न मृद्धिश्चाप्रशस्ताभिरूर्ध्वपुण्ड्रं कदाचन  
 तमसो रजसोगंधः गन्धः सत्वस्य मृत्तिका तस्मा  
 द्भस्मादिभिर्नेच्छे देकांते सिद्धिमात्मनः न च  
 भागवतः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रममृत्तिकं धारणादेव मृ-  
 त्नायाः प्रीयते धरणीधर इत्यादि मृत्तिकाधार-  
 णविषयाणि ततो द्रव्यं च हारिद्रं सहेमतुलसी-  
 दलं मंत्रेण धारयेच्चूर्णं ललाटे मस्तके तथा मो-  
 क्षधर्मे विष्णुगात्राच्छ्रुतं चूर्णं हारिद्रं धारयन्ति  
 ये अपोह्य पातकान्याशु मोदन्ते दिवि देववत्  
 ईश्वरसंहितायां सांतरालोर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये श्री  
 शेषधामनि हरिद्रासारसंपूर्णं भक्त्या तां धार-  
 येच्छ्रियं विष्णुदेहामृतं यत्र तच्चूर्णं शिरसा व-  
 हेत् सोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महीय-  
 ते विष्णुधर्मेतिरे । अभिषिक्तं हरेर्विंबे हरिद्रा  
 चूर्णमुत्तमं शिरसा धारयेद्यस्तु सोऽश्वमेधफलं  
 लभेत् महाभारते विष्णुरूपेण संस्पृष्टं यच्चूर्णं  
 शिरसा वहेत् तस्याशुभानि नश्यन्ति मोक्षभा-  
 गी भवेन्नरः नारदीये ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु  
 लक्ष्मीस्थानं प्रकल्पयेत् हारिद्रेण तु चूर्णे-  
 न कुंकुमेन सुगंधिना पुण्ड्राणामंतराले तु

हारिद्रं धारयेच्छ्रियमित्यादिवचनानि श्रीनामक  
 हरिद्राचूर्णधारणापराणि । रामानुजाचार्यमतीयप्र-  
 माणसंग्रहे चक्रोल्लासादिग्रंथेषूपनिबद्धानि व्या-  
 ख्यातानि तन्मतीयग्रंथधृते नतपःपुंड्रं तथा नाम  
 मंत्रो यागश्च पञ्चमः अमी च पञ्चसंस्काराः  
 परमेकांतिहेतव इति पाद्भवचसाऽत्रापि तत्तद्वि-  
 धायकपुराणादिवाक्येषु तप्तमुद्राप्रकरण एव  
 निरूपणान्तप्तमुद्राधारणं प्रत्येव विधानात् तप्त  
 मुद्राधारणं तु वैखानसादि तंत्रोक्तदीक्षावतां  
 न वैदिकवैष्णवानां । श्रुतिरहस्यप्रकाशेऽप्ययमेव  
 निर्णयः प्रतिपादितः । श्रुतिरहस्ये तु ऊर्द्धपुंड्र-  
 स्य मध्ये तु विशाले सुमनोहरे सांतराले स-  
 मासीनो हरिस्तत्र श्रिया सहेति वचनेन श्री  
 धारणमपि न संभवति यतः श्रीगोपीजनवल्ल-  
 भायेति मुद्राया एव धारणं संभवतीति निरू-  
 पितमस्माभिः । तत्प्रकाशे त्वेवं विवृतमस्मच्छा-  
 त्रेण श्रीधारणं श्रियो हि चिह्नं श्रिया सह  
 हरिस्समासीन इत्युक्त्वा श्रियस्तत्र सुतरां वि-  
 द्यमानत्वेन निष्प्रयोजनत्वान्न धार्यमिति भाव  
 इति । नारदीये भगवद्भक्तगंधेन यः कुर्यादूर्द्ध  
 पुंड्रकं पूर्वजांस्तु समुद्धृत्य मोदते विष्णुसन्नि-  
 धौ मृदादिना तु यत्पुंड्रं शूर्पाकारादिकं च यत्  
 तप्तचक्रधरेस्तद्वि धार्यं नान्यैस्तु वैष्णवैः तप्त

चक्रधराणां हि धारणं हि श्रियो मुने पुण्ड्र  
 मध्ये निगदितं वैदिकानां न चैव हि पद्मपुरा-  
 णे श्रीधारणं न कर्तव्यं रजनीचूर्णसंभव त-  
 त्तचक्रधरैस्तद्धि कार्यं नान्यैस्तु वैष्णवैः ऊर्ध्व  
 पुण्ड्रस्य मध्ये तु हरिनामाक्षरं शुभं मृदादिना  
 तु कर्तव्यं प्रीणामि जगदीश्वरः अंगुलं त्र्यं-  
 गुलं वापि चतुरंगुलमेव च मृदा पुण्ड्रं तप्त  
 चक्रधराणां तत्प्रकीर्तितं दंडाकारमृजुं शोणं  
 कृष्णभुक्तेन निर्मितं गन्धेन प्रीयते कृष्णो य-  
 स्य क्षाले प्रदृश्यते ब्रह्मांडपुराणे अरुणं रु-  
 जनीचूर्णं मत्पर्वादिषु मद्धृतं तेनोर्ध्वपुण्ड्रं कुर्व-  
 ति तेषां वै नास्ति पातकं कौकुमं चोर्ध्वपुण्ड्रं  
 वै दृष्ट्वा निंदां करोति यः बौद्ध एव स विज्ञे-  
 यः सद्धर्मनिरतोपि च नाहं प्रसन्नः सकलाग-  
 मेषु शीलेषु नो कर्मकरेषु कंजभूः नो ब्रह्मच-  
 र्यादिधरेषु यद्वन्मकुंकुमेनाचितविग्रहे यथा इ-  
 त्यादिवचनकदंबेन तप्तमुद्राधारिभिरेव मृदा-  
 दिना अंगुलत्र्यंगुलादिपरीणाहयुतं मध्ये श्री  
 चिह्नचिह्नित मूर्ध्वपुण्ड्रधारणं कर्तव्यमिति सि-  
 ङ्ग एतेन मध्वाचार्याणामपि मते पूजांते स-  
 गवदर्थसमर्पित धूपांगारादिलापनं तत्समकक्षं  
 ज्ञेयं धूपांगारादिकं यच्च पूजांते चोर्ध्वपुण्ड्रके  
 मृत्तिकाभिश्चोर्ध्वपुण्ड्रं तप्तमुद्रादिधारिणां विहि-

तं तांत्रिकाणां तद्वैदिकानां न कुत्रचित् धार-  
 णं तत्प्रशस्तं हि निबोध कमलोद्भवेति ब्रह्मां-  
 डात् शयिन्यां चैव बोधिन्यां तप्तमुद्रादिधारि-  
 णः ते धारयन्तस्तच्चिह्नं धूपांगारोद्भवं शुभमिति  
 पाद्मात् धूपांगारसमुद्भूतं चिह्नं तांत्रिकवैष्णवैः  
 तप्तमुद्राधारेणैव धार्यं नान्यैस्तु वैदिकैरिति स्कं-  
 दाच्चेति दिक् ॥ ननु तप्तमुद्राधारणं तु ब्राह्मणा-  
 नामवश्यं कार्यं यतः शंखचक्रविधानेन वह्नि-  
 पूतो भवेन्नरः अतस्ततनूर्न तदामोः श्रुते इति  
 ऋग्वेदात् सहोवाच याज्ञवल्क्यस्तस्मात्पुमाना-  
 ल्महिताय हरिं भजेत् सुश्लोकमौलेर्वर्माण्य-  
 ग्निना संदधत इति शतपथश्रुतेः प्रतद्विष्णो  
 अञ्जचक्रे सुतप्ते जन्मांभोधीतर्तवेचर्षणींद्रः  
 मूलवाहो र्दधन्ये पुराणलिंगान्यंगे तप्तायुधा-  
 न्प्रपातयेदिति सामवेदात् अग्निहोत्रं यथा  
 नित्यं वेदस्याध्ययनं तथा ब्राह्मणस्य तथैवे-  
 दं तप्तमुद्रादिधारणाम् शंखचक्रांकनं कुर्या  
 दुभयोर्बाहुमूलयोः हुताग्निना तु संतप्य सर्व  
 पापापनुत्तये वन्दिनैव तु संतप्तं चक्रमादाय  
 वैष्णवः धारयेत्सर्ववर्णानां हरिसालोक्यकाम्य  
 येति पद्मपुराणात् अन्येषां पुराणवचनाना-  
 मपि जागरूकत्वादिति चेत् ॥ अत्र ब्रूमः य-  
 स्तु संतप्तशंखादिलिंगांकिततनूर्नृप स सर्व

यातनाभोगी चंडालो जन्मकोटिषु ये द्विजं त-  
सशंखादिलिंगांकिततनुं नृप संसाध्य रौरवं यांति  
यावदिंद्राश्चतुर्दश चक्रांकिततनुर्यत्र तत्र कोपि  
न संवसेत् यदि तिष्ठेन्महीपाल युज्यते ब्रह्म-  
हत्या गंगास्नानरतो वापि अश्वमेधरतोऽपि वा  
चक्रांकिततनुं स्पृष्ट्वा रौरवं युगमश्नुते चक्रांकि-  
ततनुं दृष्ट्वा पश्येत्सूर्यं स्मरेद्धरिं जपेच्च पौरुषं  
सूक्तमन्यथा रौरवं व्रजेत् लिंगांकिततनुं दृष्ट्वा प-  
श्येत्सूर्यं नरेश्वर जपेच्च शतरुद्रीयमन्यथा रौ-  
रवं व्रजेत् ब्राह्मणस्य तनुर्ज्ञेया सर्वदेवसमाश्रि-  
ता सा चेत्संतापिता राजन् किं वक्ष्यामि महै-  
सः चक्रांकिततनुर्वापि राजन् लिंगांकितोपि वा  
नाधिकारी परिज्ञेयः श्रौतस्मार्तेषु कर्मसु इ-  
ति बृहन्नारदीयपुराणवचनेभ्यः शंखचक्राद्यंकनं  
तु नृत्यगीतादिकं तथा एकजातेरयं धर्मे न-  
जातु स्याद्विजन्मनः यथा श्मशानजं काष्ठमनर्ह  
सर्वकर्मसु तथा चक्रांकितो विप्रः सर्वकर्मविग-  
हित इति विष्णुवचनात् शिवकेशवयोरंकान् शू-  
लचक्रादिकान् द्विजः न धारयेत् मतिमान्वैदि-  
के वर्त्मनि स्थित इति आश्वलायनवचनाच्च  
सद्भोजिदीक्षितैरपि तंत्राधिकारिणो निरूप्य त-  
प्तमुद्रा ह्यंत्यजाय हरिणा निर्मिता पुरा भूदेव  
स्तप्तमुद्रां तु चिह्नं कृत्वा विमूढधीः इह ज-

न्मनि शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चाभिजायत इति ब्रा-  
 ह्मदशमाध्यायवाक्यानि शृणु राम महाबाहो  
 लिंगचक्रादिधारिणां शूद्रधर्मरतानां हि तेषां ना-  
 स्ति पुनर्भवः विप्रस्येतद्विगर्हः स्यात्प्रायश्चित्त  
 मुदीरितमिति पाद्मवचनं शिवकेशवयोश्चिह्नं  
 शूलचक्रादिकं द्विजः न धारयेत मतिमान् वेदि-  
 के वर्त्मनि स्थितः त्यक्तवेदिककर्माणो नास्ति-  
 का नटनर्त्तकाः ते धारयेयुश्चिह्नानि शिवयो-  
 र्भिन्नबुद्धयः वेदाक्षरविहीनानां नास्तिकानां द्वि-  
 जन्मनां विहितं धारणं नित्यं चिह्नानां केशवे-  
 शयोः तेषां भिन्नधियां किञ्चित्सूगत्यर्थं शिवः  
 पुरा कृपया तच्चकारेह पुराणेषु हितं च तदिति  
 आश्वलायनषष्ठाध्यायवाक्यानि वेदमूलतया  
 नित्यं प्रवृत्ता अपि सत्तम क्वचित्कदाचित्कर्तारं  
 तंत्रार्थं च ब्रुवन्ति वै क्वचित्तंत्रानुरोधेन धर्मपौ-  
 राणिका अपि वदन्ति तादृशोऽस्तु ग्राह्यस्तंत्रा-  
 वलंबिना पुराणे धर्मशास्त्रे च योऽंशः श्रुत्या विरु-  
 ध्यते स तंत्रार्थस्तु विज्ञेयः समासेन मनीषिभि-  
 रिति पराशरीयपुराणदशमाध्यायवाक्यानि तं-  
 त्रावलंबनेनैव पुराणानि च कानिचित् साक्षा-  
 द्देदविरुद्धार्थं प्रवदन्ति क्वचित् क्वचित् अधि-  
 कारिविभेदेन नैव वेदपरं प्रतीति स्कादवाक्यं  
 चोदाहृत्य अत एव वैदिकान्प्रति तत्तमुद्गादि

निषेधकं तद्धारणे प्रायश्चित्तविधायकं प्रायश्चि-  
 त्ताननुष्ठाने नरकादिवोधकवचनसहस्रं तत्र त-  
 त्रोपलभ्यत इति चोक्त्वा बृहन्नारदीयसूतसहि-  
 ता वायवीयलैंगादित्याग्नेयकौर्ममानवोपपुराण  
 वाक्यानि पूर्वोक्तविष्णुस्मृतिवाक्यं अंगेषु नांकये  
 द्विप्रो देवतायुधलाञ्छनैः अंकयेद्यदि वा मोहात्प-  
 तत्येव न संशय इति शातातपीयम् रागसंदि-  
 ग्धगात्राणां न स्यात्पारत्रिकं शुभमिति हारी-  
 तं नांकनाय दहेद्देहं दहेद्देहोपकारतः नाधि-  
 कुर्वति दग्धांगाः श्रौतस्मार्तेषु कर्मस्विति वौधा-  
 यनीयं तादृशं पाद्मेपाराशरेमाधवीये चोक्तं ऋ-  
 ष्टादीनामेवागमोक्तदीक्षायामधिकारः तप्तमुद्रादि-  
 विधिप्रशंसादिकमपि तद्विषयं निषेधास्तु वैदि-  
 कविषया इत्युक्तत्वाच्च तंत्रदीक्षायामधिकृतानामे-  
 व तद्विधेर्जागरूकत्वात् तंत्रदीक्षाधिकृतास्तु  
 ब्राह्मणाद्भिन्नाः शूद्रादयः । तथाहि । श्रौताचन-  
 तुं विप्राणां विशेषेण भवेत्सदा श्रौतागमार्चनं  
 क्षत्रे वैश्ये केवलमागममिति वाक्यात् तंत्रेषु  
 दीक्षितो मर्त्यो वैदिकं न स्पृशेत्सदा वैदिक  
 श्चापि तंत्रेषु दीक्षितं न स्पृशेत्सदेति वाशिष्ठ  
 लैंगोक्तेः क्वचित्तंत्रानुरोधेन धर्म पौराणिका अपि  
 वदन्ति तादृशोऽस्तु ग्राह्यस्तत्रावलंबिनेति परा-  
 शरोक्तेः पराशरीयपुराणे प्रत्यक्षवेदसिद्धार्थः सं-

ग्राह्यः सर्वचेतनैः अप्रत्यक्षश्रुतेरर्थं स्मरन्ति मु-  
 निसत्तमाः स्मृतयश्च पुराणानि भारतप्रमुखान्य-  
 पि क्वचित्कदाचित्तन्त्रार्थं कदाक्षेण मुनीश्वराः  
 अधिकारिविशेषाणां प्रवदन्त्यर्थमास्तिकाः ब्राह्म-  
 णः क्षत्रियो वान्यो निःशकं तत्परित्यजेत् व-  
 णाश्रिमपरिभ्रष्टः प्रायश्चित्तेष्वनुन्मुखः वेदेतराग-  
 मं गत्वा पापी तद्धर्ममाचरेत् वेदबाह्यरताः स-  
 न्तो बहवो नरकं गता इति कौर्मपुराणेषु ब्राह्म-  
 णानां गौतमशापेन त्रयीबाह्यत्वे जाते तौस्तुतौ  
 शिवकेशवावित्युपक्रम्य चकारमोहशास्त्राणि  
 केशवः स शिवस्तथा कपालं लाकुलं वामं भैर-  
 वं पूर्वपश्चिमं पांचरात्रं पाशुपतं तथान्यानि स-  
 हस्रशः क्वचित् क्वचित्पुराणादौ वेदमूलेषु स-  
 र्वथा संति निर्मलतन्त्रांशास्ते तु ग्राह्या न वैदि-  
 कैरित्यादिवाक्यानि नागोजीभट्टादिभिर्बहुभिर्ग्रं-  
 थकृद्भिरुपनिबद्धानि मच्छात्रेणापि शुद्धाद्वैतमा-  
 र्तण्डप्रकाशे निरूपितानि। एवं च वैदिकानां न  
 तन्त्रोक्तकर्मण्यधिकार इति सिद्धं। अथातस्त-  
 नूर्न तदामो अश्रुत इति श्रौतम् तस्मद्ग्राहा-  
 रणमुच्यते एवेतित् नैवं वान्यं तस्यचक्रधारणावि-  
 योजकश्रुत्यतराभावात् विध्यभावात् यथा ऐं-  
 द्यागार्हपत्यमुपतिष्ठत इत्यत्र विधिनिरूपणं ए-  
 तद्विनियोगश्च पवित्रदर्भग्रंथे निरूपितः सर्व-

वेदा यत्पदमामनंतीति वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्य  
 इत्यादि श्रुतिस्मृतिषु प्रतिपादनात्पुरुषोत्तमपर-  
 त्वेनार्थो निरूपणीयः। स तु श्रीमत्पुरुषोत्तमैः शं-  
 खचक्रवादे निरूपितः श्रीमदारारध्यचरणैः। मया  
 तु श्रुतिरहस्ये भगवतो विप्रयोगात्मकस्वरूपपर-  
 त्वेन व्याख्याता। तत्प्रकाशे मच्छात्रेणापीयं श्री-  
 मदाचार्यपरत्वेन व्याख्यातेति ततोवधेयं। सहो  
 वाचेत्यारभ्य शतपथीयश्रुतेः प्रतद्विष्णो अञ्ज-  
 चक्र इत्यादिसामवेदश्रुतेरन्यासां च प्राचीननिबं-  
 धादिष्वनुपलभ्यमानत्वेनाप्रसिद्धं एतसां समूलत्वे  
 पीत्येतदर्थविचारादिकं इदमिति मुद्राधारणमार्तण्डे नि-  
 रूपयिष्यामः। अन्यद्विशेषादिकं तत्रैव। श्रीमत्पुरु-  
 षोत्तमरचितशंखचक्रवादे शीतलमुद्राधारणस्या-  
 वश्यकत्वं पूजांगतायेति निरूपितं ततोवधेयं।  
 श्रीमदाचार्यचरणैः शंखचक्रादिकं धार्यं मृदा  
 पूजांगमेव तदिति निबन्धे उदितं एतदावश्यकं  
 मुद्राधारणमार्तण्डे निरूपयिष्यत इति दिक्। प्रकृत  
 मनुसरामः। एवं च तप्तचक्रधारिणामेव मृदा-  
 दिना चतुरंगुलादिविस्तृतपुण्ड्रधारणं न तु वैष्ण-  
 वानां वैदिकानां तेषां तु भगवत्प्रसादकुंकुमा-  
 दीनां दंडाकारतिलकधारणं पूर्वेदात्तवचन  
 कदंबेनिरूपितं बृहद्दामनीयपुराणोपि तादृशो-  
 र्ध्वपुण्ड्रधारणमुदितं। तथाहि। ब्रह्मसृग्वादिसंवादे

भृग्वादय ऊचुः चतुर्मुख नमस्ते स्तु गोपीमाहा-  
 ल्म्यमुत्तमं श्रुतं लक्ष्मीविस्तरशः कृपया कमलोद्भ-  
 व अधुना श्रोतुमिच्छामि वैष्णवानां यथोचितं  
 किंद्रव्यं तु किमाकारमूर्द्धपुण्ड्रं विधीयते एतवि-  
 द्विस्तरतो ब्रूहि कृपया कमलासन भृग्वादीनां  
 वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच प्रजापतिः ब्रह्मोवाच शृ-  
 णु ध्वमूर्द्धपुण्ड्रस्य विधिं भूदेवसत्तमाः आदौ स्ना-  
 त्वा जलैः शुद्धैः परिधाय सुवाससी चरणोदक  
 संमिश्ररेणुमास्ये विनिक्षिपेत् नेत्रयोस्तस्य सं-  
 स्पर्शं कृत्वा शिरसि निक्षिपेत् निजाचार्यपदांभो-  
 जे नत्वा तु तिलकं चरेत् उत्सवे वासुदेवस्य भु-  
 क्तशेषं सुकुकुमं हारिद्रमरुणं शुद्धं कुर्यात्तिनो-  
 र्द्धपुण्ड्रं अथवा भृगवदुक्तचन्दनं कुकुमान्वितं  
 गृहीत्वा दूर्द्धपुण्ड्रार्थं जलेन तु विमर्दयेत् भृग-  
 वच्चरणांभोजकुंकुमस्य सुलेपनात् सर्वधर्मविही-  
 नानां पुलिंदीनां विना श्रमं श्रीकृष्णप्राप्तिरेवाभू-  
 ज्जहुराधिं मनोभवां तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुंकुमेन  
 सुगंधिना पुण्ड्राणि रचयेद्धीमान् ललाटादि यथा  
 क्रमं ऊर्द्धपुण्ड्रं कौंकुमं तु यः कुर्याद्भक्तितो नरः  
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः दत्ता-  
 नि सर्वदानानि तस्य तुष्टो हरिः स्वयं ऊर्द्धपुण्ड्रं  
 कौंकुमं तु ललाटादिषु यस्य वै दृश्यते मरणे  
 काले यमस्तस्मात्पलायने यमदूताः पलायंते ना-

न कार्या विचारणा स्वप्ने पि यमदूतान्वै नैव  
 पश्यन्ति वैष्णावाः अत्रैवोदाहराम्याद्य इतिहासं  
 पुरातनं विप्रोभूत्कीकटे देशे सर्वधर्मविवर्जितः  
 संध्यादिकर्मणा हीनश्चौर्यकर्मसु तत्परः राजावा-  
 रत्रयं तस्य देशान्निष्कासनं कृतं ततोसौ दक्षि-  
 णदिशं महारण्ये जगाम ह नाना पक्षिगणा  
 कीर्णं नानामृगनिषेविते सिंहव्याघ्रवराहादिग-  
 जादिगणसंकुले नानावृक्षलतागुल्मशोभिते नि-  
 र्जने शुभे तस्मिन्निवेशविप्रोसौ व्यालोलूकशि-  
 वाजिरे तालैस्तमालैर्हिंताले रसालैः पनसैस्त-  
 था पिचुमंदैः कोविदारैराम्बैराम्नातकैरपि अ-  
 श्वत्थप्लक्षन्यग्रोधतितिणीवीजपूरकैः नारिकेले-  
 स्तु खजूरैः पीलुभिर्मंडिते वने तत्र शीतलपा-  
 नीयां नदीं पश्यन् गतकुमुदः पुरोऽपश्यन्मनोहा-  
 रि मंदिरं श्रीहरेः शुभं तत्र गत्वा द्वारि देशे पति-  
 तं कुकुमं शुभं अरुणं रजनीचूर्णाज्जातं दृष्ट्वा द्वि-  
 जाधमः स्वललाटे धृतं तेन वभूवाथोर्ध्वपुण्ड्रकं त-  
 तो गत्वा बहिर्देशं कदमूलकृताशनः अश्वत्थ  
 मूले सुष्वाप कालात्मा नाग आगमत् दष्टस्तु  
 दक्षिणे पादे पंचत्वमगमत्तदा ततो यमगणाः  
 क्रूराः पापिनां दंडदायकाः समागतास्तु तं नेतुं  
 तावच्छ्रीविष्णुपार्षदाः किरीटिनः कुंडलिनो हा-  
 रिणो वनमालिनः शंखचक्रगदापद्मशोभि-

तकरांबुजाः अपीच्य दर्शनास्तत्र समाजगुरनेक  
 शः यमदूतान्विनिर्भत्स्य निर्भया ऊर्ध्वरे द्विजाः भो  
 दूता यमराजस्य यूयं ज्ञानविवर्जिताः धर्मान् भा-  
 गवतान् शुद्धान्संज्ञास्पथ शुभावहान् अतो भवं-  
 तो गच्छतु यमराजस्य धामनि धर्मराजमथो ब्रू-  
 तअस्माकं वचनं भटाः अयं विप्रो दुराचारो वेश्या-  
 दिनिरतोऽपि च स्नानसंध्यादिहीनोऽपि नरकाहो-  
 पि सर्वथा अज्ञानादस्य भाले तु हरेर्भुक्तं सुकुं-  
 कुमं शुभोर्ध्वपुंड्रतां यातं तेनायं वैष्णवो ह्य भूत्  
 नास्य भक्तिर्हरीं नैव प्रसादोपरिभावना स्वेच्छ-  
 या लापितं तेन ऊर्ध्वपुंड्रमभूदयं वैष्णवो नात्र सं-  
 देहो भगवद्रंधधारणात् अतोऽयं वैष्णवे लोके गं-  
 ता नष्टास्तु दुष्क्रियाः एतस्य पातकं नास्ति सत्यं  
 सत्यं न संशयः अज्ञानाद्बहि संस्पर्शोपाददाहाय  
 युज्यते एवं कृष्णस्य संबन्धो दोषनाशाय युज्यते  
 तस्मान्त्वदीयनगरीं न गता विष्णुशासनात् धर्मज्ञ  
 धर्मराजोऽसि सर्वं जानासि सुव्रत इति ब्रुवंतु ग-  
 च्छंतु धर्मराजं वचो हि नः इत्युक्त्वा ते द्विजाः स-  
 र्वे किंकिणीजालमालिनि शतघंटासमायुक्ते स्फु-  
 रत्पुरतसुंदरे नानामौक्तिकजालादिवितानैरुपशो-  
 भिते रत्नादिरवचिते सर्वशोभनैकनिकेतने न तं  
 कृतम्नाः पश्यन्ति न नृसंज्ञा न नास्तिकाः न पापि-  
 नो दुराचारा विमुखा ये परे हरीं तस्मिन्विमाने सं-

स्थाप्य तं विप्रं सुरपूजितं नानाप्यरोगैर्जुष्टं-  
 दिव्यमाल्यैः सुशोभितं पीतवस्त्रं चतुर्बाहुं श्यामं क-  
 मललोचनं शंखचक्रादिललितं केयूरादिविभूषितं  
 किरीटिनं कुंडलिनं हारिणं वनमालिनं निन्युर्वैकुण्ठ  
 भवने श्रीहरेश्वरणांतिकं अथ ते यमराजस्य दू-  
 ता यमनिकेतने गत्वा तु धर्मराजेन्द्रं विस्तरात्सर्व-  
 मूचिरे यमराजस्तु तं वृत्तं श्रुत्वोत्कलितमानसः  
 दूतान्प्रति शुभैर्वाक्यैरुवाच सदसि स्थितः यम उवा-  
 च यस्य भाले भगवतः प्रसादं कुंकुमं शुभं ते  
 वै भागवता ज्ञेया नात्र नेया ममांतिकं ऊर्ध्वपुण्ड्र  
 धरा ये वै श्रीकृष्णाश्रयवर्तिनः श्रीकृष्णानामनि-  
 रतास्तद्रंधांकितदेहिनः ऊर्ध्वपुण्ड्रं ललाटे तु कौं-  
 कमं शोणरोचिषं मध्ये गोपीजनात्पश्चाद्बलुभा-  
 येति श्रीयुजे मृदांचितं वैष्णवास्ते नात्र नेया भ-  
 मांतिकं चक्रादिचिह्ननिरता दारुमालालसद्गलाः  
 उरःपर्यंतमालाभिः शोभिताः कृष्णासेवकाः नात्र  
 नेया भवद्भिस्ते वैष्णवा भक्तितपराः श्रीकृष्णा-  
 सेवनपरस्तन्मंदिरसुमार्जकाः तदर्पितमनोबुद्धि-  
 कायवाक्सल्लियाः शुभाः निजाचार्यसुसेवायां त-  
 त्परास्तस्य किंकराः शीतोष्णादिषु कृष्णास्य सुख  
 सेवारतास्तु ये अज्ञानादथवा ज्ञानाद्ये हि सर्व  
 निवेदिनः श्रीकृष्णाशरणा ये वै ते नानेयाः कदा-  
 चन जन्मोत्सवादिनिरता हरिसेवनतत्पराः लोक

सन्मानरहितास्सर्वत्रसमबुद्धयः शुद्धाद्वैतैकसन्निष्ठा  
 भगवच्चिह्नधारकाः भक्तसन्मानकरणे समुद्युक्तास्तु  
 ये जनाः जीवेषु निजपुत्रासदारवत्स्नेहतत्पराः भग-  
 वत्संगिसंबद्धास्ते नानेयाः कदाचन बहुना किमिहोक्ते  
 न शृणु ध्वं दूतसत्तमाः भक्तानां श्रीहरैर्यत्र सदाभा-  
 सोपि दृश्यते ते नानेया भवद्भिस्तु मदीयाज्ञानुवर्ति-  
 भिः इत्युक्त्वा यमराजेन तुष्टुवुर्भगवद्गुणान् ब्रह्मो-  
 वाच एवं पुण्ड्रस्य माहात्म्यं दृष्ट्वा दूता यमस्य वै पर-  
 माश्चर्यतामापुः शशंसुर्वेषावान् गुणान् तस्मात्सर्व-  
 प्रयत्नेन भगवद्बन्धधारिणा भगवद्भुक्तगन्धेन पीते  
 नाथोरुणेन च कुंकुमेन चरेद्धीमान्पुण्ड्राणि द्वाद-  
 शैव तु दंडाकारं ललाटे स्यात्पद्माकारं तु वक्षसि  
 वेणुपत्रनिभं बाहोरन्यद्दीपाकृतिर्भवेत् आरभ्य  
 नासिकामूलं ब्रह्मरंध्रात् एव हि समारभ्य श्रुवो-  
 मूलं सांतरालं प्रकल्पयेत् दशांगुलप्रमाणं तदुत्त-  
 मोत्तममुच्यते नवांगुलं मध्यमं स्यादष्टांगुलमतः  
 परं सप्तषट्पंचभिः पुण्ड्रं मध्यमं परिकीर्तितं चतु-  
 स्त्रिद्व्यंगुलैः पुण्ड्रं कनिष्ठं त्रिविधं स्मृतं सांतरालं  
 चोर्द्धपुण्ड्रं सच्छिद्रं रचयेद्बुधः परिष्णाहोसुलमितो रु-  
 चयेत्तस्य निश्चितं ललाटे केशवं विद्यान्नासयण  
 मथोदरे माधवं हृदि विन्यस्य गोविंदं कंठदेशके  
 उदरे दक्षिणे पार्श्वे विष्णुरित्येव निश्चितं तत्पा-  
 र्श्वबाहुमध्ये तु मधुसूदनमेव च त्रिविक्रमं कर्ण

मूले वामनं वामपार्श्वके श्रीधरं वामबाहौ तु लक्ष्मी  
 केशं सुकर्णयोः पृष्ठे तु पद्मनाभं वै ककुद्दामोद  
 रं न्यसेत् तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवं तु मूर्द्धनि अ  
 थाऽदीक्षितानां साधारणधर्मान् ऊर्ध्वपुण्ड्रं द्विजातीनां  
 क्षत्रियाणां त्रिपुण्ड्रकं अर्द्धचंद्रं तु वैश्यानां वर्तुलं शु  
 द्रजातिषु वैष्णवा यदि ते वर्णाः क्षत्रियाद्या भवन्ति  
 हि ऊर्ध्वपुण्ड्रं तु कुर्युस्ते नैव तिर्यक्कदाचन तिर्यक्  
 पुण्ड्रं न कुर्वन्ति संप्राप्ते मरणे पि च तिर्यक्पुण्ड्रधरो वि  
 प्रः सर्वधर्मविवर्जितः तिर्यक्पुण्ड्रं यस्य भाले विप्रस्य  
 च सुदृश्यते तं दृष्ट्वाप्यथवा स्पृष्ट्वा सर्वैलं स्नानमाचरे  
 त् तिर्यक्पुण्ड्रधरो यस्तु भस्मधारी च यो द्विजः सर्व  
 धर्मसमायुक्तो न सभाष्यः कदाचन तस्माद्विप्रः प्रय  
 त्नेन न कुर्यात्तिर्यक्पुण्ड्रकं ऊर्ध्वपुण्ड्रं चरेद्धीमान् श्रीह  
 रेः प्रीतये द्विजाः तिर्यक्पुण्ड्रं लिपीकृत्य यस्तु सेवां समा  
 चरेत् वृथैव सेवनं तस्य नरकं प्रतिपद्यते ब्राह्मणः कु  
 लजो विद्वान् भस्मधारी भवेद्यदि वर्जयेत्तादृशं विप्रं  
 मद्योच्छिष्टं यथा घटं भस्मधारी यस्तु विप्रः श्वपचाद  
 धमः स्मृतः निन्दितः सर्वकार्येषु श्राद्धादिषु न संशयः  
 आदर्शं सुविलोक्याथो ऊर्ध्वपुण्ड्रं चरेद्विजाः तदभावे  
 जलेनापि तिलकं रचयेत्सुधीः दर्पणादि विना यस्तु कु  
 र्याद्भाले सुपुण्ड्रकं तस्य पुण्ड्रं निरर्थं स्याद्धरिस्तस्य न तु  
 ष्यति वर्तुलं दीर्घमेवात्र तिर्यक् ह्रस्वं तनुं ततं वक्र  
 विरूपं वद्धाग्रमतिदीर्घतरं तु यत् छिन्नमूलं रूक्ष

वर्णमासक्तं पूतिगंधि यत् अशुद्धमविषह्यं च तथा  
नांगुलिकल्पितं एवंविधं चोर्ध्वपुण्ड्रमनर्थकमथो द्वि-  
जाः त्यक्त्वा पुण्ड्रं चरेद्धीमान् नासादि ब्रह्मरंध्रकं मूले  
सिंहासनं कुर्यात्पदं तस्योपरि न्यसेत् श्रीगोपीजन  
पूर्वं तु वल्लभायेति मुद्रिकाम् ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु  
धारयेद्गोपिकामृदा चक्रादिकं ततो धार्यं ततस्सेवां  
समाचरेत् एवं ते चोर्ध्वपुण्ड्रस्य विधानं तु मयोदितं वै-  
ष्णवानां हितार्थाय सवत्स्रभाभ्यनुज्ञया किमन्यच्छ्र-  
वणे श्रद्धा तद्वक्तव्यं द्विजात्मजाः यूयं धन्यतमा लोके  
येषां तु मतिरीदृशी। इति बृहद्ब्रामनपुराणोर्ध्वपुण्ड्राध्या-  
यसंग्रहः। एवं च भगवत् प्रसादकुंकुमादिनोर्ध्वपुण्ड्र-  
धारणस्य वैदिकवैष्णवानामवश्यं कर्तव्यत्वे सिद्धे गो-  
पीचंदनस्य पूर्वोदाहृतवचनेन चाभ्यंगकालादिषु नि-  
षिद्धत्वेनानित्यतया विशेषतस्तत्समुद्राधारिपरतया  
च नास्माकं प्रतिबंध इति दिक्॥ न च गोपीचंदनधार-  
णस्यानित्यत्वेन स्वमार्गेऽपि गोपीचंदनादिमृदा श्री-  
गोपीजनवल्लभायेति शंखचक्रमुद्राधारणस्यावश्यक-  
त्वेनैतद्धारणस्यानित्यत्वमापद्येत इति वाच्यं न धार्यं  
गोपीचंदनमिति वचनस्य प्राधान्यतो न धार्यमित्य-  
र्थाददोषः किंच ऊर्ध्वपुण्ड्रार्थं गोपीचंदनादीतरद्रव्याणां  
मुक्तत्वेन मुद्राधारणार्थं केवलं गोपीचंदनादिमृदामेवो-  
क्तत्वेन नित्यत्वान्निषेध ऊर्ध्वपुण्ड्रार्थं गोपीचंदनमात्रधारणे  
पर्यवसन्न इति भाति। शिष्टास्तु उत्सवादिषु कुंकुमा-

दिमिश्रित गोपीचंदनादिना मुद्रादिधारणं विदधत इति  
 न कोऽपि दोषः साधूनां समयश्चापि प्रमाणं वेदवद्भवे-  
 दिति स्मृतेस्तथैवाचरणीयमिति दिक् ॥ ननु स्वमते दंडा-  
 कारं ललाटे स्यादित्यादिवचसोर्द्धपुण्ड्रस्य दंडाकारस्य धा-  
 रणमुदितं आचारमाधवादी तु आकारांतरमपि स्मर्य-  
 ते वर्तिदीपाकृतिं वापि वेणुपत्राकृतिं तथा पद्मस्य  
 मुकुलाकारं तथैव कुमुदस्य च मत्स्यकूर्माकृतिं वापि  
 शंखाकारमतः परमिति कथं दंडाकारस्यैव धारणमिति  
 चेदुच्यते अश्वत्थपत्रसंकाशो वेणुपत्रसमाकृतिः प-  
 द्मकुड्मलसंकाशो मोहनं त्रितयं स्मृतं महाभाग-  
 वतः शुद्धः पुण्ड्रं हरिपदाकृतिं दंडाकारं तु वा देवि  
 धारयेद्दूर्द्धपुण्ड्रकमिति पाद्मवचसा अश्वत्थपत्राका-  
 रादीनां सकामत्वेन महाभागवतस्य हरिपदाकृतेर्द-  
 डाकृतेर्वोर्द्धपुण्ड्रस्योदितत्वेन च मत्स्यकूर्माकृती नाम  
 पि व्यवच्छेदस्य भासमानतया पूर्वात्परवलीयस्वमिति  
 न्यायाच्च दंडाकारस्यैव सिद्धेः श्रीपुरुषोत्तमचरणा-  
 स्तु उपरि विस्तीर्णत्वे पदाकृतिं समत्वे दंडाकृतिं ज्ञे-  
 यमित्याहुः । अत्रायं भावो भाति ऊर्द्धपुण्ड्रे भावद्वयं  
 भगवच्चरणस्य भगवन्मंदिरस्य च एकातिनो महा-  
 भागाः सर्वभूतहिते रताः सांतरालं प्रकुर्वन्ति पुण्ड्रं  
 हरिपदाकृतिं ऊर्द्धपुण्ड्रमृजुं सौम्यं सुपाश्वं सुम-  
 नोहरं दंडाकारं सुशोभाढ्यं मध्ये छिद्रं प्रकल्पयेत्  
 ऊर्द्धपुण्ड्रस्य मध्ये तु विशाले सुमनोहरे सांतराले

समासीनो हरिस्तत्र श्रिया सह निरंतरालं यः कुर्या  
 ऊर्द्धपुण्ड्रं द्विजाधमः स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियं  
 चैव व्यपोहतीति पद्मपुराणे श्रीसहितहरेः स्थिते  
 रुक्तत्वेन स्थितेश्च मंदिर एव उक्तत्वेन सांतरालं प्रकु  
 र्वति पुण्ड्रं हरिपदाकृतिं मध्ये छिद्रेण संयुक्तं तद्विद्धि  
 हरिमंदिरमिति स्कंदेन केचित्तु नासामूलं समारभ्य  
 ललाटांतं लिखेन्मृदा मध्ये छिद्रं प्रकर्तव्यं तच्छिद्रं  
 हरिमंदिरमिति पाद्मवचनेन चास्योर्द्धपुण्ड्रस्य हरिमं-  
 दिरत्वं निर्वाधमिति किं चास्मिन्पुराणे हरिपदाकृतिं धा  
 रयंतीत्युक्त्या हरिपदाकृतिधारणे विधेरभावेन पूर्व  
 माकारांतरस्योक्तत्वेपि यद्दंडाकारं सुशोभाद्यं मध्ये  
 छिद्रं प्रकल्पयेदिति विधिबोधितत्वेन दंडाकारस्य पू  
 र्वोक्तन्यायेन च दंडाकारधारणस्यैव सिद्धेः। दंडाकार  
 मित्यत्र दंडाकारं कल्पयेन्मध्ये छिद्रं च कल्पयेदि-  
 त्यर्थः। विनापि चं समुच्चयो भवतीति महाभाष्यात्  
 यद्वा वर्तिदीपाकृतिमित्यारभ्योर्द्धपुण्ड्रधारणं यदुक्तं त-  
 त्र स्थानादेरनुक्ततया दंडाकारं ललाटे स्यात्पद्माकर  
 रं तु वक्षसि वंशपत्रनिष्ठं बाह्योरन्यद्दीपाकृतिर्भवेदि-  
 ति पाद्मबृहद्दामनवचनं स्थानविशेषनियमनार्थं श्री  
 मदाचार्यचरणैर्निबंधे उक्तमिति ज्ञेयमतो न पूर्वश्लो-  
 कैर्विरोधः। यच्च निर्बार्काचार्यहरिवंशव्यासादिभिः पौ-  
 राणिकं नासामूलं स्वग्रंथे पुराणवाक्येनांगीकृत्य तृ  
 तीयो नासिकाभागो नासामूलं प्रचक्षत इति पाद्म

वचनेन नासाग्रं नासामूलमंगीकृत्य गोपीचंदनादि  
 मृद्रचितदंडाकारोर्द्धपुण्ड्रमध्ये भुवोरन्तराले श्याम  
 बिंदुं शुभ्रंबिंदुं वा धारणीयमिति निश्चयार्थं बिं-  
 दुधारणवचांसि निरूपितानि तानि तादृशनासामूल  
 निरूपणप्रकरणे निरूपितानि न तु दंडाकारं ललाटे  
 स्यादित्यादिप्रकरणे भगवदुपभुक्तकुंकुमाद्यूर्द्धपुं-  
 द्रधारणप्रकरणे निरूपितानीति नास्माकं बाधः अ-  
 त्र तु योगरूढिरेव नासामूलशब्द इति दिक्। एवं  
 भगवदुपभुक्त कुंकुमादिनोर्द्धपुण्ड्रधारणं वैष्णवधर्म-  
 खेन कर्तव्यं पूर्णाः पुलिंदेत्यादि श्लोकोक्तभगवच्च-  
 रणसंबंधिकुंकुमधारणस्य भगवत्प्रापकत्वेन सिद्धे श्रीम-  
 दाचार्याणां श्रीपूर्णापुरुषोत्तमत्वेन तदीयचरणकुंकु-  
 मेन दंडाकारोर्द्धपुण्ड्रधारणं वैष्णवानामावश्यकमात्  
 त्रभवद्रागसूचकारुणिमसमुल्लसतीति एवं च वै-  
 ष्णवानां दंडाकारोर्द्धपुण्ड्रेण या विराजते तस्यै श्री  
 मदाचार्यचरणांबुरजोरुचे नम इति सुष्ठुक्तं मंग-  
 लाचरणश्लोक इति मंजुलमविकलं चारविलम्॥  
 इति श्रीवल्लभाचार्यश्रीमत्प्रभुपदाब्जयोः दा-  
 सस्तदीयदासानामुपकाराय निर्ममे॥१॥ ऊर्द्धपुण्ड्रस्य  
 मार्तण्डं श्रीमद्विरिधरः सुधीः श्रीमदाचार्यचरणे  
 समर्पयदिमं शुभम् ॥ ॥ इति श्रीमत्प्रभुचर-  
 णात्मजमहाशयश्रीपदुनाथकुलकमलदिवाकरगो-  
 स्वामिगोपालात्मजगिरिधरविरचितोर्द्धपुण्ड्रमार्तण्डोद्देशीयत

नाम	की. रु. आ. पै.	नाम	की. रु. आ. पै.
गोपालसहस्रनाम साधा	०-२-०	पुष्टिमार्गीय षोडशग्रंथः गूर्जर	
गोपालसहस्रनाम हिन्दीटि-		टीका सहित सादि-	
कोपेतम्.....	०-८-०	जील्द .....	०-१२-०
गौतमीय तंत्रम् .....	१-०-०	" " .....	१-०-०
तत्त्वदीप निबोधः .....	४-४-०	पुष्टिमार्गीय षोडशग्रंथ व्रज-	
द्रव्यशुद्धिः व्रजभाषा तथा		भाषाटीका .....	०-१२-०
गूर्जरभाषा टीका सहि-		सएव व्रजभाषाविस्तृत टीको-	
तम् .....	१-८-०	पेता गो० ( नृसिंहलाल )	
नारद पञ्चरात्रम् .....	२-०-०	महाराज विरचित .....	२-०-०
नारद भक्तिसूत्रं तदीयसर्वस्व-		पुरुषोत्तमसहस्रनाम मूल	०-१-६
भाषाभाष्यसहितम् .....	०-९-०	तथा ( अष्टपेजी बुकसा-	
नारद भक्तिसूत्र गूर्जर टी-		ईज ) .....	०-२-६
कासहित .....	०-१-६	तथा ( गूर्जर भाषाटी-	
नारद भक्तिसूत्र महाराष्ट्र		कासहित .....	०-८-०
टीका .....	०-१-०	पुष्टिमार्गीय गुरुपरंपरा नि-	
भक्तिदर्शन. नारदसूत्र शांडिल्यसूत्र		र्णयः .....	०-२-०
गूर्जरभाषासहित .....	०-८-०	बालकृष्ण चम्पू सटिक.....	९-८-०
पुष्टिमार्गीयस्तोत्र रत्नाकरः		भक्तिसूत्र वैजयन्ती ( शां-	
( ८१ स्तोत्राणिसन्ति )	०-६-०	डिल्यसूत्र भाषाटीकासहित	०-४-६
उपरोक्त कौशियबद्धः रेशमी-		भगवद्गीता श्रीमद्बृहद्भाचार्य-	
गुटका .....	०-८-०	प्रकटित तत्त्वदीपादिस-	
पुष्टिमार्गीयस्तोत्राणि ( ३३		हिता .....	०-८-०
स्तोत्राणिसन्ति ).....	०-४-०	भगवद्गीता गुजरातीटीकास-	
पुष्टिमार्गीयस्तोत्राणि ( २४		हित .....	०-८-०
स्तोत्राणिसन्ति ).....	०-२-३		

नाम	कां. रु. आ. पै.	नाम	कां. रु. आ. पै.
भगवद्गीता टीका अमृत		मर्क सर्वस्व ( गुजराती )	०-४-०
तरङ्गिणी पुरुषोत्तमजी-		रासपंचाध्यायी और भ्रम-	
कृत	२-०-०	रगीत	०-६-०
मारुतराक्तिसहित प्राभ-		श्रीवल्लभाख्यान तथा मूल	
उज्ज्वल	४-८-०	पुरुष दोहा, धौळ, गरबा,	
राजगोपाल पञ्चांग	०-१२-०	पद सूरपचिन्नी समेत	
अनेकार्थ मंजरी ( नंद-		गुजराती लिपि	०-८-०
दास )	०-१-०	" " ब्रालबोत्र-	
मानमंजरी	०-१-०	लिपि	०-८-०
नवरत्न रासविलास स-		श्रीवल्लभाचार्य जीवनचरित्र	
चित्र	२-०-०	( गुजराती )	०-४-०
यमुना दर्पण	०-१-६	अष्टाक्षर विवरण ( टीका	
मधुराजीकी सभाको निर्णय		गुजराती )	०-६-०
टीपणी सहित	०-२-०	श्रीगोकुलनाथजीकृत वचना-	
श्रीमद्भागवतके षोडश		मृत ( व्रजभाषा )	०-२-६
धौळ श्रीमहाप्रभुजी		श्रीगोवर्धननाथजीको प्राग्व्य	
गुसाईजी के पद आ-		( मधुरा )	०-३-०
श्राके तथा विरहकेपद		श्रीगोवर्धननाथजीको प्राग्व्य	
तथा सर्वोत्तमजीके ना-		व्रजभाषा और गुजराती	
मके पद	१-२-०	भाषानुवाद सहित	०-८-०

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

ज्येष्ठाराम मुकुन्दजी,

कालकादेवी रोड-रामवाडी-मुंबई.